

- Eugel J. M., *L'Empire Romain*, Paris 1973.
- Fox L. R., *Klasični svijet. Epska povijest Grčke i Rima*, Zagreb 2008.
- Gelzer M., *Caesar, Politician and Statesman*, Cambridge 1997.⁵
- Grant M., *The Twelve Caesars*, New York 1975.
- Goldsworthy A., *The complete Roman army*, London 2004.
- Goodman M., *The Roman World 44 BC-AD 180*, London, New York 1997.
- Gortan V., *Pregled rimskih državnih starina*, Zagreb 2011.
- Grimal P., *Rimska civilizacija*, Beograd 1968.
- Leksikon antičkih autora*, prir. D. Škiljan, Zagreb 1996.
- Lengyel A., Radan G. T. B. ed., *The Archeology of Roman Pannonia*, Lexington, Budapest 1980.
- Lisičar P., *Grci i Rimljani*, Zagreb 1971.
- Maškin N. A., *Rim*, Beograd 1987.⁶
- MacMullen R., *Roman social relations 50 B.C. to A.D. 284*, New Haven and London 1974.
- MacMullen R., *Paganism in the Roman Empire*, New Haven and London 1981.
- Matijašić R., *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.
- Matyszak P., *Chronicle of the Roman Republic*, London 2008.
- Musić A., *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1942., preisak 2008.
- Olujić B., *Povijest Japoda*, Zagreb 2007.
- Penna R., *Povijesno-kulturno okruženje kršćanskih početaka. Prokomentirana dokumentacija*, Split 2005.
- Povijest, Rimsko Carstvo*, knjiga 4, ur. hrv. izd., I. Goldstein, Zagreb 2007.
- Posavec V., Julio-klaudijevski kult i spomenici u Hrvatskoj, *Latina et Graeca*, n.s. 1/2001., 1, Zagreb 2002.
- Rodgers N., *Roman Empire*, London 2006.
- Scarre C., *Chronicle of the Roman Emperors*, London – New York 1995.
- Suić M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1979.
- Suić M., *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
- Zaninović M., *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik 2007.

Marina Bricko

Između Lukilija i Marcijala: Nikarhov skoptički epigram

Kad govori o svojim književnim uzorima, Marcijal se, uz Katula, osobito rado poziva na svojega sunarodnjaka Domicija Marsa, epigramatičara Augustova doba i jednoga od Mecenatovih štićenika; ono što je za uzvišenu, ozbiljnu poeziju bio Vergilije, ističe, to je za zabavnu Mars; pritom opetovano upozorava da njegova ambicija nije postati novim Vergilijem, ali bi rado postao novi Mars.¹ Spominje još i Lentula Getulika, te Albinovana Pedona.² Nažalost, samo Katulove stihove poznajemo, dok se o poeziji Domicija Marsa, kao i o rimskom epigramu prije Marcijala, ne zna gotovo ništa, i teško je prosuditi koliko mu Marcijal duguje.³ Tako je i s ostalim pjesnicima koje Marcijal proglašava svojim prethodnicima.

Ipak, posjedujemo epigrame koji su itekako utjecali na oblikovanje poetike rimskoga epigramatičara: riječ je o grčkim skoptičkim epigramima očuvanima u jedanaestoj knjizi *Grčke antologije*, ponajprije onima Lukilija i Nikarha, pjesnika iz Neronova doba.⁴ Autore tih epigrama, pisanih na grčkom, Marcijal u svojim programatskim stihovima uopće ne spominje. To i nije neobično. Nije posrijedi skrivanje duga Grcima – poslije Horacija tako nešto ne bi ni imalo smisla – nego o tome da Marcijal govori o vlastitu mjestu unutar *nacionalne* književne povijesti. Njegova su poetološka očitovanja dobrim dijelom namijenjena ušima careva, koji su sebe vidjeli kao vrijedne nastavljače Augustova nacionalnog programa; u takvu kontekstu za Grke nije bilo mjesta.

U sjeni velikog Marcijala grčki je skoptički epigram u klasičnoj filologiji dugo bio zapostavljen. Još donedavna jedina opsežnija studija koja se bavila skoptičkim epigramom bila je Brechtova iz 1930. godine, a valja joj pridružiti i onu

¹ *Ergo ero Vergilius, si munera Maecenatis/ des mihi? Vergilius non ero, Marsus ero.* (8.55.23-24); Marsova izgubljena zbirka epigrama nosila je znakovit naslov *Kukuta*.

² Usp. osobito uvodnu poslanicu iz prve knjige, te epigrame 5.5, 7.99, 8.55, 10.78.

³ Očuvani su neki Getulikovi epigrami, ali na grčkom; ipak, identifikacija njihova autora s Lentulom Getulikom o kojemu govori Marcijal krajnje je dvojben. Marcijal se poziva na Getulika kad želi opravdati lascivnost vlastitih stihova, no epigrami očuvani pod Getulikovim imenom uopće nisu lascivni, a samo bi se jedan mogao okarakterizirati kao skoptički (AP 11.409). Epigrami inače nepoznatih Papinija (ili Pomponija) i Manilija koje citira Varon (*De lingua Latina* 7.28) najraniji su očuvani primjeri rimskoga skoptičkoga epigrama.

⁴ U jedanaestoj knjizi *Antologije* najzastupljeniji su autori Lukilije, Amijan i Nikarh (1. st.), te znatno mladi Palada iz Aleksandrije (4. st.).

Vincenza Longa o grčkom skoptičkom epigramu iz šezdesetih godina; tu su još i kraća rasprava Louisa Roberta o Lukilijevim epigramima koji zbijaju šalu na račun sportaša, objavljena u poznatom zborniku o grčkom epigramu, te Blomqvistova o razvoju satiričkog epigrama u doba helenizma.⁵ No u okviru recentne obnove interesa za helenističku književnost uopće, pa onda i za epigram kao njezin važan dio, pozornost se filologa polako okreće i grčkom skoptičkom epigramu. Nedavna Nisbetova knjiga o zaboravljenim Marcijalovim suparnicima u filološkoj je javnosti dočeka s popriličnim razočaranjem, ne toliko zbog onoga što u njoj piše, koliko zbog onoga što izostavlja.⁶ Tako najvažnijom novijom studijom o predmetu ostaje Burnikelova, u kojoj se uspoređuje Lukilijev i Marcijalov skoptički epigram.⁷ Nažalost, Burnikelova se zapažanja temelje isključivo na usporedbi onih epigrama koje je u cijelosti ili djelomično imitirao Marcijal, pa načelna usporedba dvojice epigramatičara koja bi uzela u obzir sve njihove skoptičke epigrame još uvijek čeka svoga autora.

Hendrich Schulte objavio je 1999. vrlo dobro kritičko izdanje Nikarhovih epigrama, s prijevodom i komentarom. Najnovije izdanje objavljeno je 2012. a temelji se na disertaciji Andreasa Schatzmanna.⁸

Burton J. Rozema još je 1971. u disertaciji bio obradio Lukilija, no ona se nikada nije pojavila u klasičnom knjižnom obliku.⁹ Lukilijevi su epigrami objedinjeni u posebnoj knjizi tek 2004.; riječ je o dvojezičnom, grčko-engleskom izdanju Bradleya Nystroma, no ono nije kritičko, a autor se – kako je vidljivo iz mjestimičnih opaski uz epigrame – očito obraća široj publici.¹⁰ Prvo zaseb-

⁵ F. J. Brecht, *Motiv- und Typengeschichte des griechischen Spottepigramms (Philologus Supplementband 22.2)*, Leipzig 1930; V. Longo, *L'epigramma scoptico greco*, Genova 1967; L. Robert, »Les épigrammes satiriques de Lucillius sur les athlètes: Parodie et réalités« u: *L'Épigramme grecque (Entretiens sur l'Antiquité Classique 14)*, Vandoeuves-Genève 1968, str. 179-295; J. Blomqvist, »The development of the satirical epigram in the Hellenistic period« u: *Genre in Hellenistic Poetry (Hellenistica Groningana III)*, edd. M. A. Harder, R. F. Regtuit, G. C. Wakker, Groningen 1988, str. 45-60. Napokon, S. Ceccaroli obranio je godine 2011. na Sveučilištu u Bologni disertaciju pod naslovom *Studi sull'epigramma scoptico greco*; koliko mi je poznato, ona zasada nije tiskana, ali je dostupna na internetu (http://amsdottorato.unibo.it/4015/1/ceccaroli_stefano_tesi.pdf); pristupljeno 24.10.2014); usp. i P. Laurens, »Martial et l'épigramme grecque du Ier siècle après J.-C.«, *Revue des études latines* XLIII (1965) str. 315-341.

⁶ G. Nisbet, *Greek Epigram in the Roman Empire. Martial's Forgotten Rivals*, Oxford 2003. Usp. recenzije Amy Richlin, *Classical Review* 55 (2005) str. 466-468 i Kathryn Gutzwiller, *Bryn Mawr Classical Review* (19.1. 2005).

⁷ W. Burnikel, *Untersuchungen zur Struktur des Witzepigramms bei Lukillios und Martial*, Wiesbaden 1980.

⁸ H. Schulte, *Die Epigramme des Nikarchos. Text, Übersetzung, Kommentar*, Trier 1999; A. Schatzmann, *Nikarchos II: Epigrammata (Hypomnemata 188)*, Göttingen 2012 (sadržava uvod, tekstove epigrama i iscrpan komentar).

⁹ Rozema, B. J. *Lucillius the Epigrammatist: Text and Commentary. Diss.*, Univ. of Wisconsin, 1971; disertacija je dostupna na mikrofilmu ili faksimilima na papiru.

¹⁰ *Lucillius. An English Translation of the Poetry of Lucillius, a First-Century Greek Epigrammatist* (prev. B. Nystrom), New York etc. 2004.

no kritičko izdanje Lukilijevih epigrama izašlo je upravo ovih dana – u listopadu 2014. objavila ga je Lucia Floridi.¹¹

Ovome valja dodati i nekoliko papirusnih nalaza, kojima se u svojoj studiji detaljno pozabavio Schatzmann.¹²

Pokušat ćemo djelo mlađega od dvojice autora, koji je, baš kao što je grčki epigram dugo bio u Marcijalovoj sjeni, sve donedavna bio zapostavljen na račun poznatijega Lukilija, sagledati u njegovu užem generičkom kontekstu: između epigrama njegova grčkog prethodnika, i onih njihova rimskog nastavljača.

U *Grčkoj antologiji* pod Nikarhovim je imenom očuvano četrdeset i osam epigrama, no danas je jasno da moramo računati s dvojicom istoimenih autora.¹³ Epigrami starijega, sastavljeni u duhu Leonide iz Tarenta, potječu iz Meleagrova *Vijenca*, zbirke koja je nastala sedamdesetih godina pretkršćanske ere. Mlađi epigramatičar živio je i djelovao u Neronovo doba ili malo kasnije, i to u Rimu, kamo je najvjerojatnije stigao iz Egipta.¹⁴ Njegovi su epigrami gotovo odreda skoptički, pisani pod vidljivim Lukilijevim utjecajem, a u *Antologiji*, većinom u njezinu jedanaestu knjigu, ušli su iz Diogenijanove zbirke koja je okupljala epigrame upravo toga tipa. U atribuciji epigrama mlađem Nikarhu povodim se za Schulteom, koji mu pripisuje trideset i osam epigrama.¹⁵

Pregledamo li tih trideset i osam sastavaka, jasno ćemo razabrati lukilijevsku skoptičku tradiciju: preko polovice ih zbija šalu s karakternim ili profesionalnim tipovima, tjelesnim nedostacima i slično, ne vodeći pritom nimalo računa o milosrdnoj i nama važnoj »političkoj korektnosti«. Sve su to poznati motivi grčkoga skoptičkoga epigrama, prema kojima se njihovi autori odnose kao prema prilici za pokazivanje umijeća helenističke varijacije: kao što je za mnoge autore epideiktčkih dvostiha predstavljalo izazov izraziti divlje-nje glasovitu Mironovu kipu krave, na vječno isti, ali istodobno na originalan način (valjalo je istaknuti da krava izgleda kao da je živa, a autorska se inventivnost ogleдалa u načinu na koji se to formuliralo), tako i skoptički epigrama-

¹¹ Izdanje Lucije Floridi nosi naslov *Lucillio, Epigrammi* (Berlin & Boston 2014), uz kritičko izdanje teksta knjiga obuhvaća i uvod, talijanski prijevod i komentar; u trenutku predaje ovoga rukopisa nije mi dostupno. (Dvije godine ranije ta je autorica objavila zanimljivu studiju u kojoj uspoređuje grčki skoptički epigram i *Filogela*, antičku zbirku viceva: Lucia Floridi, »Greek Skoptic epigram and 'Popular' Literature: Anth. Gr. XI and the Philogelos«, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 52 (2012) str. 632-660).

¹² P. J. Parsons (ed.), »3725. Epigrams«, *The Oxyrhynchus Papyri* LIV (1987) str. 82-84; *id.* »4501, 4502. Epigrams«, *The Oxyrhynchus Papyri* LXVI (1999) str. 38-57; usp. Schatzmann, *o. c.*, poglavlje »Die Neuen Texte«, str. 350-370.

¹³ Na to da se radi o dvojici autora prvi je upozorio Rudolf Weißhäupl (*Die Grabgedichte der Griechischen Anthologie (Abhandlungen des Archäologisch-Epigraphischen Seminars der Universität Wien 7)*, Wien 1889, str. 27; unatoč nekim početnim glasovima neslaganja, u klasičnoj je filologiji takvo stajalište općenito prihvaćeno pa se danas, da bi ih se razlikovalo, govori o Nikarhu I i Nikarhu II (naš autor).

¹⁴ O Nikarhovu egipatskom podrijetlu usp. Schulte, *o. c.*, *Einleitung*, str. 13.

¹⁵ Usp. Schulte, *o. c.*, *Einleitung*, str. 10-12.

tičar nastoji na istim temama dokazati svoju originalnost i duhovitost, smišljajući apsurdne hiperbole koje će dočarati koliko je neki čovjek, bio on stvaran ili zamišljen, mršav odnosno nizak, ili koliko mu je golem nos, iznalazeći uvijek nov način da se opiše uvijek isti žalosni ishod rabote nesposobnoga liječnika, smišljajući stotine načina da se dočara pogubnost zadaha koji nekom građaninu izbija iz usta – i tako dalje.

Od trideset i osam Nikarhovih epigrama po jedan ima za žrtvu novoga bogataša (AP 11.17), spora trkača (AP 11.82), mršavca (AP 11.110), tobožnjega proroka (AP 11.162), netaletrirana pjevača (AP 11.186), sitna čovjeka (AP 11.407), nosonju (AP 11.406), muškarca koji je toliko tašt da boji kosu (AP 11.398), *fellatora* (AP 11.329), po dva su upućena na račun škrtaca (AP 11.169, AP 11.170), ostarjelih hetera (AP 11.71, AP 11.73), nagluhih ljudi (AP 11.74, AP 11.251), osoba lošega zadaha (AP 11.241, AP 11.242, AP 11.252), a nesposobnu liječniku koji svoje pacijente šalje na drugi svijet posvećeno je čak šest epigrama (AP 11.118, AP 11.119, AP 11.120, AP 11.121, AP 11.122, AP 11.124). Neki se epigrami, napokon, bave komičnim opisivanjem prizemnih nevolja iz svakodnevnoga života, poput lošega ručka (AP 11.96), kupelji koja nikako da se zagrije (AP 11.243), neispravnog grijača za vodu (AP 11.244), stana na previsokom katu (AP 11.330), broda koji propušta vodu i svoju posadu nosi u sigurnu smrt (AP 11.331, AP 11.332).

Tipološki od nabrojanih epigrama odudaraju oni iz pete knjige *Antologije* s karakterističnim simpotičkim motivima (AP 5.38, AP 5.39, AP 5.40), a bliski su im neki iz jedanaeste (AP 11.1, AP 11.7, AP 11.18, AP 11.328, AP 11.395). Prvi od epigrama iz pete knjige u gozbenom raspoloženju raspravlja o tome kakve su žene autoru privlačne, da bi završio opscenom poantom, drugi eksploatira anakreontski motiv *carpe diem*, ali u prizemnijem tonu, treći parodira tipičnu scenu, a i tipičan zaplet nove komedije. Epigram AP 11.1 koristi se homerskim citatom, a završava poantom u obliku igre riječi; AP 11.7 u tradiciji gnomske poezije, koristeći se pritom slikovitim hapaksima, raspravlja o urođenoj muškarčevoj promiskuitetnosti; AP 11.18 opet parodira motive nove komedije, AP 11.328 nudi opscenu parodiju jednoga poznatog homerskoga mjesta, a AP 11.395 donosi epigramatsku pohvalu puštanju vjetrova, minijaturu varijantu epideiktičkog »panegirika nedostojnoj stvari«, kakvi će postati silno popularni u razdoblju druge sofistike.¹⁶

Uspoređujući Nikarha i Lukilija Schulte navodi da Nikarh vrlo rado imitira Lukilijeve predloške, da od omiljenih motiva skoptičkoga epigrama osobito voli motiv neugodnoga zadaha i njemu slične, kao i motive iz komedije, da

¹⁶ Usp. Lukijanovu *Pohvalu muhe*, Dionovu *Pohvalu kose*, Sinezijevu *Pohvalu ćelavosti*, izgubljenu Favorinovu *Pohvalu kvartanske groznice*, i sl.

uz to uvodi motive koje drugdje ne nalazimo, poput gluhih ljudi ili prehladne kupelji, ali i da se rado upušta u učeno intertekstualno poigravanje motivima iz starije književnosti, na kojemu temelji komički efekt.¹⁷

Burnikel ovako sažimlje ključne razlike između Lukilijeva i Marcijalova epigramatskog postupka. Dok Lukilija karakterizira unutrašnja perspektiva tobože naivnoga pripovjedača koji izvještava o zanimljivim događajima ili tipovima ljudi, Marcijalova je perspektiva vanjska, a njegov pripovjedač pretežno komentira; pritom je bitna osobna pogođenost govornika, više fingirana nego stvarna, i satirička intencija. Lukiliju je više stalo do humora i šale, nego do poruge i invektive, koji se redovito izražavaju neizravno; dosjetke gradi prvenstveno na ironiji i gomilanju hiperbola koje se tjeraju do apsurdna; sklon je intelektualnoj igri koja se očituje u parodijskim postupcima, a preferira kratke epigrame. Marcijal Lukilijeve predloške mijenja na korist preglednosti i zornosti (reduciranje višestrukih poanti, pojednostavljivanje, odustajanje od parodije; umetanje realističnih opisa, inzistiranje na rimskom koloritu i »okusu po čovjeku«). U oblikovanju epigrama pokazuje sklonost trodijelnoj kompoziciji i dijaloškoj strukturi (umetnuto pitanje, apostrofa) uz izrazito retoričko oblikovanje i, dakako, neočekivanu poantu na kraju.¹⁸

Za grčki skoptički epigram i inače vrijedi načelno pravilo da se komički efekt gradi na pripovijedanoj, a ne na pripovjednoj razini. Epigramatičar sa zanimanjem promatra svijet oko sebe i odabire upravo one pojave – događaje, karaktere, ponašanje, tjelesni izgled ljudi itd. – koje su same po sebi smiješne, kako bi ih prikazao u epigramu i podijelio vlastiti užitak sa slušateljstvom. Marcijal, s druge strane, nerijetko odabire sadržaj koji sam po sebi nije osobito smiješan, ali ga svojim retoričkim umijećem uspijeva prikazati kao urnebesno smiješan.

Evo jednog nasumce uzetog primjera iz Nikarha:

Πέντε μετ' ἄλλων Χάρμος ἐν Ἀρκαδίᾳ δολιχεύων,
θαῦμα μὲν, ἀλλ' ὄντως ἔβδομος ἐξέπεσεν.
Ἐξ ὄντων, τάχ' ἔρεις, πῶς ἔβδομος; εἰς φίλος αὐτοῦ,
Θάρσει, Χάρμε, λέγων, ἦλθεν ἐν ἱματίῳ.
ἔβδομος οὖν οὕτω παραγίνεται· εἰ δ' ἔτι πέντε
εἶχε φίλους, ἦλθ' ἄν, Ζωίλε, δωδέκατος.
(AP 11.82)

Dok je u Arkadiji trčao dugoprugašku utrku,
zajedno s još petoricom, Harmo je bio poražen,

¹⁷ Usp. Schulte, o. c., str. 15 i d.

¹⁸ Usp. Burnikel, o. c., str. 117 i d.

došavši – čudo jedno, ali tako je bilo! – kao sedmi.
 »Pa kako sedmi kad ih je bilo šest?« – sigurno ćeš
 reći. Jedan ga je njegov prijatelj stigao, sve ona-
 ko u odijelu, govoreći: »Samo hrabro, Harme!«
 Tako je stigao kao sedmi. A da je imao još peto-
 ricu prijatelja, bio bi stigao, Zoile, kao dvanaesti!

U zamišljenoj situaciji trkač je tako spor da ga prijatelji, koji ga nastoje ohrabriti da završi trku, bez problema sustižu i prestižu. Stvar je smiješna sama po sebi, a način na koji je Nikarh pripovijeda samo pojačava komički efekt (paradoksalna tvrdnja na početku, marcijalovsko čuđenje sugovornika, slika prijatelja koji onako u odjeći izlazi na stadion i prestiže našega trkača, ponavljanje riječi ἔβδομος); s obzirom na trodijelnu strukturu, sugovornikovo pitanje i poantu, epigram bismo mogli nazvati marcijalovskim da ga ne kvari dodatan, iz takve perspektive suvišan komentar u posljednjem dvostihu.

Evo i primjera epigrama koji se u potpunosti može proglasiti marcijalovskim:

Ἑρμαίοις ἡμῖν Ἀφροδίσιος ἔξ χόας οἴνου
 αἴρων, προσκόψας πένθος ἔθηκε μέγα.
 οἶνος καὶ Κένταυρον ἀπώλεσεν. ὡς ὄφελεν δὲ
 χῆμᾶς· νῦν δ' ἡμεῖς τοῦτον ἀπώλεσαμεν.
 (AP 11.1)

Dok nam je na Hermejama nosio šest vrčeva vina, Afrodizije se spotaknuo i izazvao u nama veliku žalost. »Vino je i Kentaura uništilo!« Kamo sreće da je i nas! A ovako smo mi ostali bez njega!

Struktura je trodijelna, sugovornikovo se ime ne navodi, ali se navodi njegov komentar (posrijedi je poslovični homerski citat o Kentauru i vinu, motiv za kojim su posegnuli i brojni drugi epigramatičari)¹⁹, a završava poantom koja se temelji na Marcijalu dragom postupku, igri riječi (ἀπολέσαι jednom u značenju »uništiti«, drugi put u značenju »izgubiti«).

O tome da Nikarh nije samo kronološki smješten između Lukilija i Marcijala, nego da bismo ga, štoviše, mogli smatrati i svojevrsnim posrednikom između te dvojice, uvjerljivo svjedoči usporedba sljedećih triju epigrama o liječniku-ubojici, popularnom motivu grčkog skoptičkog epigrama.

¹⁹ *Odiseja* 21.295-6; usp. i Schulte, o. c., str. 28-30.

Ἑρμογένη τὸν ἰατρὸν ἰδὼν Διόφαντος ἐν ὕπνοις
 οὐκέτ' ἀνηγέρθη, καὶ περιάμμα φέρων.

(Lukilije, AP 11. 257)

Hermogen je u snu vidio liječnika Diofanta, i više se nije probudio, iako je nosio privjesak za sreću!

Lotus nobiscum est, hilaris cenavit, et idem
Inventus mane est mortuus Andragoras.
Tam subitae mortis causam, Faustine, requiris?
In somnis medicum viderat Hermocraten.
 (Marcijal 6.53)

Okupao se s nama, veselo povečerao, pa ipak, taj isti Andragora ujutro je nađen mrtav. Pitaš za razlog tako iznenadne smrti, Faustine? U snu je vidio liječnika Hermokrata.

Οὐτ' ἔκλυσεν Φείδων μ', οὐθ' ἤψατο, ἀλλὰ πυρέξας
 ἐμνήσθην αὐτοῦ τοῦνομα, κάπέθανον.
 (Nikarh, AP 11.118)

Fidon mi nije dao ni klistir, niti me dotaknuo, nego se u vrućici sjetih njegova imena i umrijev.

U dubinskoj strukturi svih triju epigrama krije se ista priča: pacijentu se prividi liječnik – u snu, odnosno u bunilu groznice – pa od toga umre. U Lukilijevu dvostihu poanta se plasira u početnom dijelu epigrama: Diofant je usnio liječnika Hermogena. Posljedica – Hermogen je umro – navodi se na početku drugoga stiha, a onda se svemu pridružuje i dodatna dosjetka: nesretniku nije pomoglo ni pričuvno sredstvo alternativne medicine, privjesak za sreću koji je nosio oko vrata.

Marcijal dodaje epigramu još dva stiha i oblikuje ga trodijelno; poantu premješta na kraj, a dodatnu dosjetku o privjesku uklanja kao suvišnu.

Nikarh ostaje pri dvostihu, ali kao i Marcijal uklanja suvišnu dosjetku. Osobni biljeg epigramu utiskuje na sebi svojstven način: zaodijeva ga u formu nadgrobog epigrama, parodirajući tradicionalno obraćanje pokojnika putniku-namjerniku; zbog važnosti teme pokojnik izostavlja uobičajeno predstavljanje, ali zato navodi ime liječnika-krvnika koji ga je spremio u grob.

No Nikarhov je epigram istodobno varijacija na još jedan »liječnički« epigram:

Ἄγρις Ἀρισταγόρην οὐτ' ἐκλυσεν, οὐτ' ἔθιγ' αὐτοῦ·
 ἀλλ' ὅσον εἰσῆλθεν, κῶχ' ἄρισταγόρης.
 ποῦ τοίην ἀκόνιτος ἔχει φύσιν; ὦ σοροπηγοί,
 Ἄγριν καὶ μίτραις βάλλετε καὶ στεφάνοις.
 (Hedil, AP 11.123)

Agid Aristagori nije dao ni klistir niti ga je dotaknuo, nego samo što je ušao – Aristagora ode! Koji otrov ima takvu snagu? Pogrebni²⁰, zaspite Agida pobjedničkim vrpčama i vijencima!

Hedilovu dosjetku Nikarh je zaoštrio do kraja kombinirajući slikovitost njegova klistira s Lukilijevom dosjetkom o tome kako je čak i sanjati liječnika smrtonosno.²¹ Nikarh se, dakle, ovdje poigrava s najmanje trima predlošcima: Lukilijevim epigramom, Hedilovim epigramom i tradicionalnom strukturom nadgrobna epigrama.

S Marcijalom Nikarh dijeli i sklonost za različite figure ponavljanja, uključujući i ponavljanje cijelih stihova, koje se smatra Marcijalovom specijalnošću. Evo jednog takva primjera:

Ἐχθὲς ἀπάγγελσθαι μέλλων Δείναρχος ὁ φείδων,
 Γλαῦκε, δι' ἔξ χαλκοῦς δύσμορος οὐκ ἔθανεν·
 ἔξ χαλκῶν ἦν γὰρ τὸ σχοινίον· ἀλλ' ἔδυσώνει,
 εὖωνον ζητῶν ἄλλον ἴσως θάνατον.
 τοῦτο φιλαργυρίας δεινῆς ὄρος, ὃς γ' ἀποθνήσκων,
 Γλαῦκε, δι' ἔξ χαλκοῦς δύσμορος οὐκ ἔθανεν.
 (AP 11.169)

Štedljivi se Dinarh, Glauko, jučer nakanio objesiti – ali ostade živ zbog šest bakrenjaka! Šest je bakrenjaka, naime, koštalo uže. Nije ga htio tako nepovoljno kupiti, nego je, valjda, krenuo u potragu za nekom jeftinijom smrću. To je vrhunac

²⁰ Doslovno: „izrađivači lijesova“.

²¹ Dva se skoptička epigrama iz jedanaeste knjige *Antologije* pripisuju Hedilu, epigramatičaru iz 3. st. pr. Kr. no njihovo mu se autorstvo najčešće odriče, s obzirom na to da u jedanaestoj knjizi inače nema epigrama iz Meleagrove zbirke, a oba epigrama pokazuju punu zrelost skoptičke epigramatike carskoga razdoblja; neki, ipak, smatraju da je moguće obraniti Hedilovo autorstvo (usp. Irene Ginevra Galli Calderini, »Gli epigrammi di Edilo. Interpretazione ed esegesi«, *Atti dell'Accademia Pontaniana* 33 (1984), str. 79-118).

pogubnoga srebroljublja, Glauko: iako je htio umrijeti, nesretnik ostade živ – zbog šest bakrenjaka!

Tradicionalni skoptički epigram na račun škrca koji se želio objesiti, ali ne i dati šest bakrenjaka za uže, pa je ipak ostao živ, zaokružen je posljednjim stihom, koji doslovno ponavlja drugi stih, uključujući i apostrofu sugovornika.

No Nikarh je još u nečem blizak Marcijalu: između svih tih karikatura i hiperbola katkada zna proviriti marcijalovski okus stvarnoga, svakodnevnoga života stanovnika Carstva, na koji rimski epigramatičar misli kad kaže *hominem pagina nostra sapit* (10.4).

Ἐκλήθην ἐχθὲς, Δημήτριε· σήμερον ἦλθον
 δειπνεῖν. μὴ μέμψη, κλίμακ' ἔχεις μεγάλην·
 ἐν ταύτῃ πεποίηκα πολὺν χρόνον· οὐδ' ἂν ἐσώθην
 σήμερον, ἀλλ' ἀνέβην κέρκον ὄνου κατέχων.
 ἦψαι τῶν ἄστρον· Ζεὺς ἦνίκα τὸν Γανυμήδην
 ἦρπασε, τῆδ' αὐτόν, φαίνεται', ἔχων ἀνέβη.
 ἔνθεν δ' εἰς Αἶδην ποτ' ἀφίξει; οὐκ ἀφύης εἶ·
 εὐρηκας τέχνην πῶς ἔση ἀθάνατος.
 (AP 11.330)

Jučer si me pozvao, Demetrije, ali na večeru stigoh tek danas. Ne zamjeri, imaš visoko stubište! Mnogo sam vremena na njemu izgubio. Ne bih bio stigao ni danas, ali sam se uspio popeti držeći se za magarčev rep. Dotaknuo si zvijezde! Kad je Zeus ugrabio Ganimeda, tim se putem, izgleda, popeo noseći ga. Hoćeš li odatle ikada stići u Had? Kako si mudar! Iznašao si umijeće kako da postaneš besmrtn!

Usprkos rutinskom učenom spominjanju Zeusove otmice Ganimeda, epigram posreduje dojmljivu, opipljivu sliku života u nekom od gradova Carstva, koji stanovniku nosi nebrojene nevolje, poput onih koje su iscrpno i mrzovoljno pobrojene u Juvenalovoj trećoj satiri, a kamo svakako spada i zamorno penjanje do prijateljeva stana na najvišem katu neke *insule*.

S druge strane, Nikarhovi parodijski postupci nemaju paralele ni kod Lukilija ni kod Marcijala, i doista predstavljaju autorovu specifičnost. Valja, naime, istaknuti da nije riječ samo o jednostavnom parodiranju autora poput Homera ili Aristofana ili o nasumičnim intertekstualnim aluzijama svojstvenim helenističkim pjesnicima, nego o znatno složenijim, pomno osmišljenim zahva-

tima. Uz to Nikarh vrlo rado parodira obilježja vlastita žanra, dakle epigrama bilo koje vrste, a nerijetko se upušta i u parodiranje različitih podvrsta skoptičkoga epigrama, koje može biti izrazito kompleksno. Tu sklonost višestrukom unutaržanrovskom parodiranju i kombiniranju obilježja dobro ilustriraju sljedeći primjeri:

Λάδας τὸ στάδιον εἶθ' ἤλατο, εἶτε διέπτῃ,
 δαιμόνιον τὸ τάχος, οὐδὲ φράσαι δυνατόν.
 <Ὁ ψόφος ἦν ὑσπληγος ἐν οὔασι, καὶ στεφανοῦτο
 Λάδας, οἱ δ' ἄλλοι δάκτυλον οὐ προέβαν.>
 (Anonymus, AP 16.53)

Nije moguće reći je li Lada preskočio ili preletio stazu! Čudesna je njegova brzina! <U ušima je odjeknuo znak za start, i Lada je dobio vijenac, a ostali se nisu pomakli ni za prst!>

Τὸ στάδιον Περικλῆς εἶτ' ἔδραμεν, εἶτ' ἐκάθητο,
 οὐδεις οἶδεν ὄλως· δαιμόνιος βραδυτής.
 ὁ ψόφος ἦν ὑσπληγος ἐν οὔασι, καὶ στεφανοῦτο
 ἄλλος, καὶ Περικλῆς δάκτυλον οὐ προέβη.
 (Anonymus, AP 11.86)

Nitko uopće ne zna je li Periklo pretrčao ili prosjedio stazu: čudesna je njegova sporost! U ušima je odjeknuo znak za start, i vijenac je dobio drugi, dok se Periklo nije pomaknuo ni za prst!

Ἴητρός τὴν γραῦν εἶτ' ἔκλυσεν, εἶτ' ἀπέπνιξεν,
 οὐδεις γινώσκει· δαιμόνιον τὸ τάχος.
 ὁ ψόφος ἦν κλυστήρος ἐν οὔασι, καὶ στεφανοῦτο
 ἡ σορός, οἱ δ' ἄλλοι τὸν φακὸν ἠὲ τρέπισαν.
 (Nikarh, AP 11.119)

Nitko ne zna je li liječnik starici dao klistir ili ju je zadavio: čudesna je njegova brzina! U ušima je odjeknuo zveket klistira, i vijenci su stavljeni na lijes, a ostali su priredili karmine!

Prvi, anonimni epigram od kojega je sve počelo, s punom ozbiljnošću hvali brzinu trkača Lade, koji je hametice porazio protivnike; parodira ga drugi, također anonimni, skoptički epigram, koristeći se podudarnim izričajnim strukturalama da bi se ismijao neobično spor trkač, tipična žrtva skoptičkoga epigrama. Nikarhov epigram na kraju parodira tu parodiju, duhovito primjenjujući istu strukturu na još jedan žalosni slučaj notornoga liječnika-ubojice.

O Nikarhovoju inventivnosti u parodiranju svjedoči i ovaj epigram:

Ξεῖνε, τί μὲν πεύθη; τίνες ἐν χθονὶ τοῖσδ' ὑπὸ τύμβοις;
 οὐς γλυκεροῦ φέγγους Ζώπυρος ἐστέρισεν,
 Δᾶμις, Ἀριστοτέλης, Δημήτριος, Ἄρκεσίλαος,
 Σώστρατος, οἱ τ' ὀπίσω μέχρι Παραιτονίου.
 κηρύκιον γὰρ ἔχων ξύλινον, καὶ πλαστὰ πέδιλα
 ὡς Ἑρμῆς κατάγει τοὺς θεραπευομένους.
 (AP 11.124)

Stranče, što želiš znati? Koji su ljudi pokopani pod ovim humcima? Oni koje je Zopir lišio slatke svjetlosti: Damid, Aristotel, Demetrije, Arkesilaj, Sostrat i svi oni poslije njega, sve do Paretonija. Sa svojim drvenim glasničkim štapom i ortopedskim cipelama on poput Herma svoje pacijente vodi pod zemlju.

Ponovno imamo višestruku unutaržanrovsku parodiju. U nadgrobnom se epigramu obično grob ili pokojnik obraća putniku-namjerniku, objašnjavajući mu tko je u grobu i, eventualno, kako je umro. U varijacijama helenističkih epigramatičara znatiželjni se namjernik sam obraća grobu, zanimajući se za pokojnika. Ovdje grob, takoreći, aludira na tu umjetničku strukturu, pa naprijed pita prolaznika što bi želio znati. Ispostavlja se da pod zemljom počivaju brojni nesretni pacijenti liječnika Zopira. Sve završava slikom liječnika, koji je, očito, invalid pa ima štap i specijalne ortopedske cipele, te poput Herma, koji je također opremljen štapom i čarobnim sandalama, otpravlja svoje pacijente u Had. Uz parodiju, posrijedi je, dakle, kombinacija dvaju skoptičkih tipova: epigrama na račun nesposobnoga liječnika i epigrama na račun tjelesnih nedostataka.

Još je jedno obilježje karakteristično za Nikarhov epigramatski postupak, a ne nalazimo ga ni u starijega ni u mlađega epigramatičara – čini se da su groteskne, slikovite predodžbe bile Nikarhova posebnost:

Τὸ στόμα χῶ πρωκτὸς ταῦτόν, Θεόδωρε, σοῦ ὄζει,
 ὥστε διαγνῶναι τοῖς φυσικοῖς καλὸν ἦν.
 ἢ γράψαι σε ἔδει ποῖον στόμα, ποῖον ὁ πρωκτὸς
 νῦν δὲ λαλοῦντός σου <βδεῖν σ' ἐνόμιζον ἐγώ>.
 (AP 11.241)

Usta ti i šupak, Theodore, podjednako zauda-
 raju, tako da bi liječnicima bilo vrijedno truda
 utvrditi razliku. Doista, trebao bi napisati što
 su usta, a što šupak: ovako sam, dok si govo-
 rio, mislio da prdiš.

Τοῦ γρυποῦ Νίκωνος ὀρώ τὴν ῥίνα, Μένιππε·
 αὐτὸς δ' οὐ μακρὰν φαίνεται εἶναι ἔτι.
 πλὴν ἤξει, μείνωμεν ὅμως· εἰ γὰρ πολὺ, πέντε
 τῆς ῥίνος σταδίου, οἶομαι, οὐκ ἀπέχει.
 ἀλλ' αὐτὴ μὲν, ὀρᾶς, προπορεύεται· ἦν δ' ἐπὶ βουνὸν
 ὑψηλὸν στῶμεν, καὐτὸν ἐσοψόμεθα.
 (AP 11.406)

Vidim Nikonov orlovski nos, Menipe: čini se
 da ni on sam nije više daleko. Ma doći će on,
 pričekaјmo ga! U najgorem slučaju, mislim, za-
 ostaje nepunih pet stadija za svojim nosom.
 Nego evo mu nosa, vidiš li, stupa naprijed! A
 ako se popnemo na visoki brežuljak, ugledat
 ćemo i njega samog!

U prvome se epigramu Teodor čudesnim olfaktornim procesom pretvara u aristofanovsku kuglu na koju bi trebalo naljepiti etikete da bi se znalo što je glava, a što stražnjica; neugodan miris koji izbija iz obaju otvora ne dopušta da se razaberu obrisi Teodorova tijela. U drugom se golem Nikonov nos osamostaljuje od ostatka tijela, tj. od samoga Nikona: ide daleko ispred svojega vlasnika poput kakve izvidnice i tako najavljuje njegov dolazak, a prijatelji, znajući dimenzije Nikonova nosa, mogu pretpostaviti da je Nikon od mjesta na kojem ga čekaju udaljen nešto manje od pet stadija.

Davno je uočeno da Nikarh osobito voli opscene motive; to su posvjedočili i epigrami s oksirinskoga papirusa, a ta je činjenica vidljiva i u otprije poznatim epigramima.²² No ti su opsceni motivi redovito kombinirani s učenim helenističkim oblikovanjem epigrama, kao u sljedećem primjeru:

²² Usp. npr. Brecht, o. c., str. 103, Schulte, o. c., *Einleitung*, str. 15 i d., Nisbet, o. c., str. 83 i d.

Οὐδείς τὴν ἰδίην συνεχῶς, Χαρίδημε, γυναῖκα
 βινεῖν ἐκ ψυχῆς τερπόμενος δύναται·
 οὔτως ἢ φύσις ἐστὶ φιλόκνισος, ἀλλοτριόχρωσ,
 καὶ ζητεῖ δίολου τὴν ξενοκυσθαπάτην.
 (AP 11.7)

Nitko ne može, Harideme, stalno ševiti vla-
 stitu ženu radujući se od srca. Takva je na-
 rav: voli golicanje, prevrtljiva poput kamele-
 ona, i stalno traži razonodu među nepozna-
 tim nogama.

Ovo je zapravo tipični helenistički simpotički epigram u kojem se iz erotske perspektive tematizira pokora bračnoga života: tradicionalni mizogini motiv žene kao nužnoga zla u domu ublažen je i sveden na aspekt spolne ljubavi, te na poznatu jadicovku kako navika ubija veselje. Karakterizira ga pripovjedačev melankolično-gnomski nastup i inventivne složenice-neologizmi, koje su u sva tri slučaja hapaksi (φιλόκνισος, ἀλλοτριόχρωσ, ξενοκυσθαπάτη).

Kad govori o temama za kojima Nikarh učestalo poseže, Schulte također ističe njegovu sklonost opscenostima, no pritom napominje da homoerotski i pederastički motivi izostaju. Zanimljivo je da ga u tome korigiraju upravo pjesme i fragmenti pronađeni na papirusima, a kojih u *Antologiji* nema, poput osam redaka dugog epigrama u kojem se nudi pederastičko rješenje poznate Sfingine zagonetke.²³

Gideon Nisbet u Nikarhovu opscenom humoru i skatologiji, u sklonosti antiklimaksu i paradoksu, u vizualizacijama apsurdnih slika itd. razaznaje »aristofanštinu«, snažan utjecaj poetike stare komedije, koji smatra znatnijim i važnijim nego u slučaju Lukilija.²⁴ Ostavljajući to pitanje otvorenim, u jednome se s Nisbetom ipak možemo složiti: bez obzira na to što tko mislio o niskom registru ili umjetničkim dometima njegove poezije, Nikarh nipošto nije »blijedi imitator« Lukilija.²⁵ Autor kojega čitamo sasvim je solidno obrazovan i zanatski vrlo vješt, a epigramima, koji svoj učinak u krajnjoj liniji zahvaljuju umijeću varijacije, što, dakako, podrazumijeva i imitaciju, uvijek nastoji utisnuti prepoznatljiv autorski pečat.

Čak i onim epigramima koji nisu u užem smislu riječi skoptički (poput onih iz pete knjige i njima sličnih iz jedanaeste) Nikarh svjesno nastoji dodati vla-

²³ Usp. gore spomenuto poglavlje iz Schatzmannova izdanja u kojem se uz tekstove očuvane na papirusima donose i prijevodi i komentari (v. bilj. 10).

²⁴ Usp. Nisbet, o. c., str. 86 i d.

²⁵ Usp. Nisbet, o. c., str. 96-97.

stit kolorit, začiniti ga sebi svojstvenom »poetikom ružnoga«. Tako gnomsko razmatranje u tradicionalnom simpotičkom tonu dobiva obrat u neočekivano opscenoj poanti (AP 5.38). Homerske aluzije spremno se stavljaju u opsceni, ako ne i skatološki kontekst pa, umjesto da se učeni pjesnik rafinirano prisjeti Kalimahove polemike s tim homerskim mjestom, kod Nikarha priča o božanskoj trodiobi svijeta dobiva neprimjereni analogon u ružnoj sličici iz polusvijeta kakvoj nije dorastao ni Hiponakt – u vulgarnom istodobnom općenju trojice prijatelja s, valjda, nekom ostarjelom prostitutkom (AP 11.328). Naslijeđeni motivi i citati premještaju se u niži registar, pa se anakreontsko melankolično *carpe diem* formulira iz perspektive nekog žderonje i ispičuture koji, dok je god takvih užitaka, spremno prezire i bolest i smrt – no istodobno nam ne može promaknuti ni aluzija na lik parazita, znani karakterni tip antičke komedije (AP 5.39). Epigram koji parodira tipičnu scenu, a istodobno i zaplet nove komedije (AP 5.40), taj prizor zorno dočarava u stvarnom svijetu prostitucije i siromaštva.

No da u težnji za originalnošću Nikarh zna poći i posve neočekivanim putem, može posvjedočiti i sljedeći epigram o »pokvarenom telefonu« u sudnici:

Δυσκώφω δύσκωφος ἐκρίνετο, καὶ πολὺ μᾶλλον
ἦν ὁ κριτῆς τούτων τῶν δύο κωφότερος.
ὦν ὁ μὲν ἀντέλεγεν τὸ ἐνοίκιον αὐτὸν ὀφείλειν
μηνῶν πένθ', ὁ δ' ἔφη νυκτὸς ἀληλεκένας.
ἐμβλέψας δ' αὐτοῖς ὁ κριτῆς λέγει· Ἐς τί μάχεσθε;
μήτηρ ἔσθ' ὑμῶν· ἀμφότεροι τρέφετε.

(AP 11.251)

Gluh se sudio sa gluhim, a sudac je bio još mnogo gluši od obojice. Prvi je optužio drugoga da mu duguje stanarinu za pet mjeseci, a drugi se branio da je mljeo žito po noći.²⁶ Sudac ih pogleda u oči i reče: »Zašto se sporite? Majka vam je! Izdržavajte je obojica!«

U ovoj sudskoj komediji zabuna svaki sudionik vjeruje da je u drugoj parnici: jedan se parniči zbog stanarine, drugi vjeruje da optužba ima veze s mljeve-

²⁶ Nije sasvim jasno značenje glagola ἀληλεκένας (ἀλέω, mljeti; u aktivnom perfektu glagol se pojavljuje jedino kod gramatičara). Moguće je da drugi predbacuje prvomu kako je mljeo žito po noći; tako i prevodi Paton u Loebovu izdanju *Antologije*, uz napomenu da se, valjda, radi o izbjegavanju određenih davanja. Nisbet prevodi »The assault came during the night« (o. c., str. 96), što bi bilo vrlo prikladno, no takvo značenje glagola nigdje nije potvrđeno; Schulte upozorava i na mogući opsceni podtekst (o. c., str. 66; usp. i μύλλειν kod Teokrita, *Id.* 4.58). S gramatičkog je stajališta prihvatljivije da subjekt glagola bude drugi, a ne prvi parničar, pa tako i prevodim, iako ni u tom slučaju nije razjašnjeno na kakvu optužbu misli da odgovara drugi.

njem žita, a sudac donosi presudu o tome tko je dužan izdržavati majku. Ne svakidašnjem komičnom efektu pridružuje se i jasna aluzija na poznate motive iz popularnih kontroverzija, sudskih deklamacija na fiktivne teme koje su u govorničkim školama služile kao vježba za pravi nastup na sudu.

U nekim se postupcima, dakle, Nikarh pokazuje vjernim sljedbenikom helenističke pjesničke tradicije: to se ponajprije odnosi na homerske i druge književne aluzije, na vješto variranje standardnih dosjetaka na račun notornih skoptičkih tipova, na sklonost kovanju tipičnih helenističkih neologizama koje nitko poslije više neće upotrijebiti. Po mnogočemu je blizak Marcijalu – i to, kako se čini, u većoj mjeri nego Lukilije – prije svega kad je riječ o epigramima trodijelne strukture u kojima, poput Marcijala, višekratno apostrofira sugovornika, zatim po sklonosti da poantu smjesti na kraj epigrama, po čestim igrama riječi, po duhovitu gomilanju bizarnih hiperbola. No valja istaknuti i Nikarhov originalni doprinos epigramatskoj tradiciji: on se ponajprije očituje u inventivnom, nerijetko višestrukom, pa i unutaržanrovskom parodiranju, u neočekivanim kombinacijama podžanrovskih obilježja i napokon, u autorovu izrazitu smislu za oblikovanje grotesknih slika.